

บทที่ 2

บททวนวรรณกรรม

เนื้อหาหลักของบทนี้เป็นการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย ซึ่งได้แก่ผลงานการศึกษาเกี่ยวกับข้าวและระเบียบวิธีที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยได้แบ่งการทบทวนวรรณกรรมออกเป็นสองประเด็นหลัก ประเด็นที่หนึ่งเป็นผลงานการศึกษาเกี่ยวกับข้าว โดยแบ่งย่อยเป็นผลงานเกี่ยวกับข้าวในทางวิทยาศาสตร์ และผลงานเกี่ยวกับข้าวในทางสังคมศาสตร์/มนุษยศาสตร์ ส่วนประเด็นที่สองเป็นผลงานเกี่ยวกับแนวคิด ทฤษฎี และวิธีวิจัยทางอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์

2.1 ผลงานการศึกษาเกี่ยวกับข้าว

เมื่อก้าวถึงข้าว คนไทยทุกคนย่อมรู้จัก ทว่าการรับรู้เรื่องข้าวของแต่ละบุคคลย่อมแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับประสบการณ์ส่วนตัว จากอดีตจนถึงปัจจุบันมีงานเขียน งานศึกษา งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับข้าวเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาในเชิงวิทยาศาสตร์ และส่วนที่ศึกษาในเชิงสังคมศาสตร์/มนุษยศาสตร์ต่างเน้นเรื่องคติชนวิทยาและวรรณคดีเป็นหลัก ส่วนงานในเชิงภาษาและภาษาศาสตร์เกี่ยวกับข้าว นั้นยังมีอยู่ไม่มากนัก งานวิจัยในเชิงวิทยาศาสตร์ธรรมชาติมักจะเป็นงานทางด้านชีววิทยาเกี่ยวกับพฤกษศาสตร์ของข้าว หรืองานวิจัยเชิงวิทยาศาสตร์ประยุกต์มักเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมของข้าว ทางด้านวิทยาศาสตร์มองข้าวในฐานะพืชเป็นหลัก ส่วนงานวิจัยทางด้านสังคมศาสตร์/มนุษยศาสตร์มองข้าวในฐานะพืชและเป็นมากกว่าพืช ทั้งที่เป็นอาหาร เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมในด้านชีวิตความเป็นอยู่หรือคติความเชื่อ และเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่มีความสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจ จนถึงการจัดระเบียบทางสังคม เป็นต้น ในการนำเสนอผลการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับข้าว ผู้วิจัยจะแบ่งออกเป็น 2 หัวข้อย่อย คือ ข้าวในทางวิทยาศาสตร์ซึ่งจะเน้นประเด็นเรื่องชีววิทยาของข้าว และผลงานเกี่ยวกับข้าวในทางสังคมศาสตร์/มนุษยศาสตร์ซึ่งเน้นประเด็นเรื่องข้าวกับวัฒนธรรมการกินอยู่ของมนุษย์

2.1.1 ผลงานเกี่ยวกับข้าวในทางวิทยาศาสตร์

ในทางพฤกษศาสตร์ แฮงส์ (Hanks, 1972) ได้กล่าวไว้ในหนังสือ *Rice and man : agricultural ecology in Southeast Asia* ว่า ข้าวจัดเป็นสมาชิกของพืชวงศ์หญ้า (Gramineae family) อยู่ในสกุล (genus) *Oryza* ภายใต้ประเภท (tribe) *Oryzeae* พืชสกุล *Oryza* แบ่งออกเป็น 2 พวกใหญ่ๆ คือ จำพวกข้าวป่า 20 สายพันธุ์ (species) เป็นสายพันธุ์ข้าวที่มนุษย์ไม่ได้นำมาเพาะปลูก กับจำพวกข้าวเกษตรอีก 2 สายพันธุ์ เป็นสายพันธุ์ข้าวที่มนุษย์นำมาเพาะปลูก ข้าวป่าพบได้ทั่วไปใน

เขตร้อนชื้นและเขตกึ่งร้อนในทวีปแอฟริกา เอเชีย ออสเตรเลีย และอเมริกา ส่วนข้าวเกษตรแบ่งออกได้เป็น 2 สายพันธุ์ คือ สายพันธุ์ข้าวแอฟริกา (*Oryza glaberrima*) เพาะปลูกกันในเขตแอฟริกาตะวันตก และสายพันธุ์ข้าวเอเชีย (*Oryza sativa*) เพาะปลูกกันอย่างแพร่หลายที่สุดถึง 112 ประเทศครอบคลุมทุกทวีป และถือเป็นธัญพืชที่ใช้เป็นอาหารหลักของประชากรกว่าครึ่งโลก ซึ่งในงานวิจัยชิ้นนี้จะให้ความสนใจกับข้าวสายพันธุ์นี้ (*Oryza sativa*)

ในด้านลักษณะทางกายวิภาคของข้าว สวัสดิ์ วีระเดชะ (2514) ได้กล่าวไว้ในหนังสือข้าวเมืองไทย ว่า ข้าวเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยว มีใบยาว และบาง เส้นใบเป็นแบบขนาน ต้นเป็นลำข้อ เมื่อโตเต็มที่มีความสูงประมาณ 0.5 - 1.2 เมตร สืบพันธุ์แบบอาศัยเพศ โดยมีดอกสมบูรณ์เพศในลำต้นเดียว เมื่อดอกได้รับการผสมพันธุ์จะกลายเป็นผลซึ่งภายในเป็นเมล็ดแข็งสีขาวอูมไปด้วยแป้งภายนอกห่อหุ้มด้วยเปลือกแข็งสีน้ำตาล และมีเปลือกอ่อนสีน้ำตาลหรือสีแดงอยู่ชั้นใน เมล็ดข้าวจะติดอยู่กับก้านอ่อนเล็กๆ ที่ติดอยู่ปลายข้อลำต้นเรียกว่ารวงข้าว ซึ่งก็คือช่อดอกข้าวตอนที่ยังไม่ผสมพันธุ์นั่นเอง เมื่อดันข้าวแก่เต็มที่มีเมล็ดข้าวจะหลุดจากรวง ร่วงหล่นลงไปบนพื้นดิน และเกิดขึ้นเป็นต้นกล้าข้าว แต่สำหรับข้าวเกษตรมนุษย์จะเป็นผู้นำเมล็ดออกจากรวงและนำไปเพาะปลูกหรือแปรรูปเพื่อบริโภคต่อไป รวมระยะเวลาวงจรชีวิตของข้าวประมาณ 90 - 150 วัน ขึ้นอยู่กับพันธุ์ข้าว

ทางด้านโภชนาการของข้าวนั้น เดวิดสัน (Davidson, 1999) ได้กล่าวไว้ว่า เมล็ดข้าวประกอบด้วยแป้งประมาณร้อยละ 80 โปรตีนจำพวกไลซีนประมาณร้อยละ 7 - 8 นอกนั้นเป็นใยอาหาร แกลือแร่ วิตามิน และน้ำเพียงเล็กน้อย (ในข้าวกล้องซึ่งไม่ได้นำเปลือกอ่อนออกจะมีสารอาหาร โดยเฉพาะจำพวกวิตามินบี มากกว่าข้าวขาวซึ่งนำเปลือกอ่อนออก ถึงร้อยละ 30) เมื่อข้าวถูกกินและถูกย่อย แป้งในข้าวจะค่อยๆ ถูกแปลงเป็นไกลโคเจนเข้าสู่กระแสเลือด ช่วยเสริมสร้างพลังงานให้แก่กล้ามเนื้อได้เป็นอย่างดี มีสารอาหารจำพวกคาร์โบไฮเดรตและโปรตีนที่เพียงพอต่อความต้องการของผู้ใหญ่ที่ต้องใช้แรงงาน จึงไม่น่าแปลกใจว่าทำไมผู้ใช้แรงงานบางคนถึงสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยการบริโภคข้าวเป็นอาหารหลักและบริโภคเนื้อสัตว์เพียงเล็กน้อย คุณค่าทางโภชนาการอันอุดมทำให้ข้าวเป็นพืชที่เหมาะสมเป็นอาหารหลักสำหรับประชากรจำนวนมาก โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา

ประเด็นหนึ่งเกี่ยวกับข้าวที่ยังเป็นเรื่องถกเถียงกันในแวดวงวิชาการ คือ แหล่งกำเนิดของสายพันธุ์ข้าว งานที่น่าสนใจชิ้นหนึ่งที่ถกเถียงประเด็นนี้คือบทความของวาดานาเบะ (2541 แปลโดยสมศรี พิทยากร) เรื่อง "แหล่งกำเนิดและการแพร่กระจายของข้าวที่ปลูกในทวีปเอเชีย" ซึ่งสรุปว่าข้าวเป็นธัญพืชที่สำคัญยิ่งของเอเชีย ทฤษฎีที่ว่าถิ่นกำเนิดของข้าวอยู่ในเขตร้อนและที่ลุ่มชื้นนั้นยังมีอิทธิพลอยู่มาก แต่จากผลการวิจัยในการสืบหาเส้นทางในการแพร่กระจายของข้าวที่ปลูกในเอเชีย ได้พบแถบข้าวที่ปะปนอยู่ในแผ่นอิฐโบราณ และกลายเป็นหลักฐานสำคัญ ทำให้เกิด

ทฤษฎีใหม่ว่าถิ่นกำเนิดของข้าวนั้นอยู่ในแถบภูเขาเขตละติจูดสูงเชื่อมระหว่างมณฑลยูนนานของจีน และรัฐอัสสัมของอินเดีย

นอกจากนั้น วาตานาเบะ (2541 แปลโดยสมศรี พิทยากร) ยังได้กล่าวถึงการแพร่กระจายและความหลากหลายของชนิดข้าว โดยอ้างว่า ปัจจุบันการปลูกข้าวได้กระจายไปทั่วทุกทวีปของโลก แต่แหล่งปลูกข้าวที่สำคัญ และเป็นแหล่งที่มีการปลูกมาเป็นระยะเวลานานนับพันปีคือ เอเชียใต้ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียตะวันออก ซึ่งโดยทั่วไปสามารถแบ่งชนิดของข้าวตามพันธุนิเวศ (eco-species) ได้ 3 ชนิดใหญ่ๆ คือ indica (ข้าวเมล็ดยาว มียางน้อย) พบมากในเขตเอเชียใต้และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ japonica (ข้าวเมล็ดสั้น มียางค่อนข้างมาก) พบมากในญี่ปุ่น เกาหลี จีนตอนเหนือลุ่มน้ำแยงซี และ javanica (ข้าวเมล็ดยาว มียางปานกลาง) พบมากในเกาะชวา บาหลี สุลาเวสี และมินดาเนา ซึ่งข้าวทั้ง 3 ชนิดนี้สามารถแบ่งย่อยเป็นพันธุ์ต่างๆ (botanical varieties) ได้อีกมากมาย เช่น พันธุ์ Basmati พันธุ์ Jasmine พันธุ์ Jasmati เป็นต้น นอกจากนี้ยังสามารถแบ่งชนิดของข้าวตามความเหนียวหรือการเกาะตัวของเมล็ดข้าวเมื่อปรุงสุกเป็นอาหารได้อีกด้วย ซึ่งความเหนียวนี้จะขึ้นอยู่กับสัดส่วนของแป้งสองชนิด คือ อะไมโลส และอะมิโลเพกติน ถ้าเมล็ดข้าวมีอะมิโลเพกตินมากกว่าร้อยละ 83 ก็จะเป็นข้าวเหนียว แต่ถ้ามีอะมิโลเพกตินน้อยกว่าร้อยละ 83 ก็จะเป็นข้าวไม่เหนียว หรือข้าวเจ้า บริเวณที่มีการเพาะปลูกและบริโภคข้าวเหนียวส่วนใหญ่จะอยู่แถบประเทศลาว รัฐฉานและกะฉิ่นของพม่า ภาคเหนือและภาคอีสานของประเทศไทย มณฑลยูนนานตอนใต้ และภาคตะวันตกเฉียงเหนือของเวียดนาม

แฮงส์ (Hanks, 1972) ได้กล่าวถึงการเพาะปลูกข้าวในเอเชียว่า สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทหลัก ได้แก่ 1) การปลูกแบบทำไร่ ใช้ปลูกข้าวที่ไม่ต้องการน้ำมากในการเจริญเติบโต ต้องการเพียงความชุ่มชื้นของดินเช่นเดียวกับพืชไร่ นิยมปลูกกันบนที่สูงหรือตามไหล่เขา 2) การปลูกแบบทำนาหว่าน เหมาะกับข้าวที่ต้องการน้ำมากในแหล่งที่มีน้ำท่วมขังสูง วิธีปลูกจะใช้การหว่านเมล็ดพันธุ์ลงไปในพื้นที่นา ซึ่งมักเป็นพันธุ์ข้าวที่โตเร็วและให้ผลผลิตเร็ว 3) การปลูกแบบนาดำ สำหรับข้าวที่ต้องการน้ำมาก แต่จะปลูกในแหล่งที่มีน้ำท่วมขังไม่สูงนัก วิธีปลูกจะต้องนำเมล็ดพันธุ์ไปเพาะจนเป็นต้นกล้า แล้วนำต้นกล้าไปปักดำในที่นาอย่างเป็นระเบียบ มักเป็นพันธุ์ข้าวที่โตช้าและให้ผลผลิตช้า

2.1.2 ผลงานเกี่ยวกับข้าวในทางสังคมศาสตร์/มนุษยศาสตร์

ในทางสังคมและวัฒนธรรม ข้าวมีความสำคัญยิ่งต่อคนในสังคมที่มีการปลูกข้าวและบริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก ตัวอย่างเช่นสังคมไทย ซึ่งผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ (2536) ได้กล่าวไว้ว่า “ข้าวเข้าไปเกี่ยวข้องกับชีวิตคนไทยทุกๆด้าน ทั้งในด้านชีววิทยา คือ ตอบสนองต่อความต้องการทางธรรมชาติของร่างกายในฐานะอาหาร ตอบสนองต่อความเชื่อซึ่งเป็นความต้องการทางจิตใจ จึงอาจกล่าวได้ว่าข้าวมีความสำคัญต่อชีวิตคนไทยเป็นอย่างมาก นักมานุษยวิทยาถือว่าคำศัพท์ใน

ภาษาย่อมบ่งชี้ถึงความสนใจเฉพาะของวัฒนธรรม เมื่อมีการใช้คำศัพท์ "ข้าว" ในภาษาไทยมาก จึงหมายความว่าวัฒนธรรมไทยเป็นวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับข้าว"

ในสังคมญี่ปุ่น ชิบาตานิ (Shibatani, 1999) กล่าวไว้ว่า "ข้าวเป็นอาหารหลักอย่างหนึ่งของชาวญี่ปุ่นซึ่งพรรณนาออกมาอย่างชัดเจนตามสภาวะที่แตกต่างกันของข้าว ข้าวที่เป็นต้นพีช คือ "ine" ข้าวดิบเรียกว่า "kome" และข้าวที่ปรุงสุกแล้ว คือ "gohan" หรือ "mesi" สถานะที่สำคัญของข้าวในฐานะที่เป็นอาหารหลักสำหรับการบริโภคของชาวญี่ปุ่น ถูกสะท้อนออกมาตามข้อเท็จจริงที่ว่า "gohan" หรือ "mesi" ยังใช้แทนถึงมื้ออาหารโดยทั่วไปด้วย ตัวอย่างเช่น "gohan desu yo" (แปลตรงตัว "นี่ข้าวสุก") หมายความว่า "ได้เวลาอาหารแล้ว" หรือ "อาหารพร้อมแล้ว" หรือ อย่างเช่น "mesi o kuoo" (แปลตรงตัว "กินข้าวสุกกินเถอะ") สามารถหมายความว่า "กินกันเถอะ" ก็ได้"

จากคำกล่าวของห้องพันธุ มณีรัตน์ (2536) และ ชิบาตานิ (Shibatani, 1999) ในข้างต้นจะเห็นได้ว่ากลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมความเป็นอยู่เกี่ยวข้องกับข้าวจะให้ความสำคัญกับข้าวเป็นพิเศษ โดยสะท้อนออกมาในรูปภาษาซึ่งมีคำศัพท์ใช้เรียกข้าวหลายคำ ขึ้นอยู่กับลักษณะรูปแบบของข้าวที่คนในกลุ่มวัฒนธรรมรับรู้ โดยข้าวจะมีความสำคัญในสองลักษณะหลักๆ คือ ในฐานะที่เป็นพืชเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการเพาะปลูกหรือเกษตรกรรม และในฐานะที่เป็นอาหารเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมการกินอยู่หรือคหกรรม เพราะฉะนั้นในสังคมเกษตรแบบดั้งเดิมที่สมาชิกบริโภคข้าวเป็นอาหารหลักจะมีชีวิตผูกพันอยู่กับข้าวในฐานะเป็นพืชที่ต้องปลูกทุกปี และเป็นอาหารที่ต้องกินทุกวัน

โฮ (Ho, 1979) ได้กล่าวไว้ว่า ด้วยลักษณะธรรมชาติของข้าวที่เป็นพืชซึ่งมีขั้นตอนการเพาะปลูก กระบวนการแปรรูป และกรรมวิธีในการปรุงสุกเป็นอาหารที่ค่อนข้างกินเวลา ยุ่งยาก สลับซับซ้อน และมีความหลากหลาย การเพาะปลูกข้าวและบริโภคข้าวจึงก่อให้เกิดการสร้างสรรค์วัฒนธรรมและเทคโนโลยีที่ตอบสนองลักษณะธรรมชาติของข้าว เช่น วิธีและอุปกรณ์ที่ใช้ในการเพาะปลูก เก็บเกี่ยว แปรรูป และปรุงข้าวให้สุก ทั้งยังก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมและเทคโนโลยีซึ่งกันและกัน

นอกจากนั้น นักวิชาการหลายคนเชื่อมั่นว่ามนุษย์รู้จักการเพาะปลูกข้าวฟ่างมาก่อนข้าว ตัวอย่างเช่น บทความของฮาร์วีย์และฟูลเลอร์ (Harvey & Fuller, 2005) ที่อ้างว่ามนุษย์รู้จักการเพาะปลูกข้าวฟ่างมาก่อนข้าว เนื่องจากกระบวนการเพาะปลูกและเก็บเกี่ยวข้าวฟ่างกับข้าวนั้นมีความคล้ายคลึงกัน โดยกระบวนการของข้าวฟ่างนั้นจะมีขั้นตอนที่น้อยกว่าและซับซ้อนน้อยกว่า ในขณะที่กระบวนการของข้าวนั้นมีมากกว่า ซับซ้อนกว่า และหลากหลายกว่า ต้องใช้เทคโนโลยีขั้นสูงกว่า จึงน่าจะเชื่อว่าวัฒนธรรมการเพาะปลูกข้าวเกิดขึ้นทีหลังการเพาะปลูกข้าวฟ่างและรับเทคโนโลยีบางส่วนมาจากการเพาะปลูกข้าวฟ่างโดยเพิ่มการสร้างสรรค์บางสิ่งขึ้นใหม่เฉพาะเพื่อการปลูกข้าว ทำให้มนุษย์มีการพัฒนาวัฒนธรรมที่สูงขึ้น

ฮาร์วีย์และฟูลเลอร์ (Harvey & Fuller, 2005) ยังกล่าวถึงกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการแปรรูปข้าวด้วย โดยกล่าวว่า ในสมัยก่อนที่จะมีเทคโนโลยีเครื่องจักร การเพาะปลูก เก็บเกี่ยว และแปรรูปข้าวต้องอาศัยแรงงานจากคนในชุมชน ก่อเกิดเป็นรูปแบบความสัมพันธ์และการจัดระเบียบทางสังคม โดยมีวิธีและอุปกรณ์เก็บเกี่ยวข้าวแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม ขึ้นอยู่กับลักษณะของดินข้าว ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 รูปแบบใหญ่ๆ คือ 1) การเก็บเกี่ยวด้วยวิธีการถอนทั้งลำต้น เหมาะสำหรับข้าวพันธุ์ที่มีลำต้นไม่ใหญ่นัก กอเล็ก และมีรากไม่ยาวมาก 2) การเก็บเกี่ยวโดยใช้มีดตัดเอาเฉพาะรวงข้าวหรือกิ่งของรวงข้าว เหมาะสำหรับข้าวพันธุ์ที่มีลำต้นไม่สูง และ 3) การเก็บเกี่ยวโดยใช้เคียวด้ามสั้นหรือด้ามยาวตัดลำต้นหรือกิ่งของข้าว เหมาะสำหรับข้าวพันธุ์ที่มีกอใหญ่ ลำต้นสูง (ภาษาไทยเรียกว่าการเกี่ยวข้าว) หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วจะต้องนำเมล็ดข้าวออกจากรวงซึ่งมีกรรมวิธีหลากหลาย เช่น เอาต้นข้าวหรือรวงข้าวฟาดกับท่อนไม้ ไซ้ทำคนย่าหรือเท้าของสัตว์ทำกับเหยียบต้นข้าวหรือรวงข้าว ไซ้ไม้ฟาด เป็นต้น (ภาษาไทยเรียกว่าการนวดข้าว) ทำให้ได้เมล็ดข้าว (ข้าวเปลือก) และเหล็ฟางข้าว หลังจากนั้นจะต้องนำข้าวไปตากและแยกเศษฟางออกจากเมล็ดข้าวโดยใช้ลมธรรมชาติหรือพัดขนาดใหญ่ (ภาษาไทยเรียกว่าการวิ้งข้าว) เมื่อได้เมล็ดข้าวแล้วก็จะเข้าสู่กระบวนการแปรรูปข้าว ก็จะต้องเอาเปลือกแข็งที่หุ้มเมล็ดข้าวออก ซึ่งดั้งเดิมในทุกวัฒนธรรมจะตำเมล็ดข้าวในครกขนาดใหญ่ด้วยมือหรือเท้า (ภาษาไทยก็เรียกว่าการตำข้าว) แต่เมื่อมีเทคโนโลยีสูงขึ้นจึงมีการนำเปลือกแข็งออกด้วยเครื่องสีข้าวซึ่งทั้งที่ใช้มือและเครื่องจักร (ภาษาไทยก็เรียกว่าการสีข้าว) เมื่อเอาเปลือกแข็งออกจากเมล็ดข้าวแล้วจะได้เมล็ดข้าวสีน้ำตาล (ข้าวกล้องที่เป็นข้าวสาร) และเหลือแกลบ ข้าวกล้องเป็นข้าวที่มีเปลือกอ่อนหุ้มเมล็ดอยู่ ซึ่งในทุกวัฒนธรรมจะนิยมนำเปลือกอ่อนที่หุ้มข้าวกล้องนี้ออก (ภาษาไทยเรียกว่าการซ้อมข้าว) เพื่อให้ได้เมล็ดข้าวสีขาว (ข้าวสารขาว) ภายใต้งานไปปรุงเป็นอาหาร การซ้อมข้าวกระทำโดยตำในครกอีกครั้งเบาๆ ซึ่งจะทำให้เปลือกอ่อนที่หุ้มอยู่หลุดออกจากเมล็ดข้าว และทำให้เมล็ดข้าวบางเมล็ดหัก การแยกเปลือกแข็ง(แกลบ)และเปลือกอ่อน(รำ)ออกจากเมล็ดข้าวหลังการตำ กระทำโดยนำไปร่อนในกระด้ง (ภาษาไทยเรียกว่าการผัดข้าว) จริงๆแล้วเมล็ดข้าวที่ได้จากการตำข้าวและซ้อมข้าวจะไม่ได้มีสีขาวเสียทีเดียว เนื่องจากยังมีบางส่วนของเปลือกอ่อนติดอยู่ที่เมล็ดข้าว เช่น ผิวข้าวหรือจมูกข้าว ซึ่งเป็นส่วนที่อุดมด้วยคุณค่าทางโภชนาการติดอยู่ เป็นเมล็ดข้าวที่ไม่ขาวสนิท (ข้าวซ้อมมือ) แตกต่างจากเมล็ดข้าวสีขาว (ข้าวสารขาว) ที่เราบริโภคกันทั่วไป เนื่องจากเป็นเมล็ดข้าวที่ผ่านกระบวนการสีข้าวครั้งที่สอง คือ การนำเปลือกอ่อนออกจากเมล็ดข้าว ซึ่งจะทำให้รำข้าว ผิวข้าว และจมูกข้าว หลุดออกไปพร้อมกัน (อาจเรียกกระบวนการสีข้าวครั้งที่สองนี้ว่าการขัดข้าว คือ ขัดข้าวให้มีสีขาว)

นอกจากกระบวนการเพาะปลูกและผลิตข้าวจะมีหลายขั้นตอน กระบวนการแปรรูปข้าวเป็นอาหารหรือการปรุงข้าวให้สุกก็มีขั้นตอนและวิธีการที่หลากหลายไม่แพ้กัน โดยในย่อหน้านี้ทั้งหมดจะเป็นการอ้างอิงจากบทความ “การแปรรูปข้าวเป็นอาหารของคนไทย” ของ สุกัญญา

ภัทราชัย (2536) และจาก Hering's dictionary of classical and modern cookery (Fachbuchverlag, 1972) ซึ่งสรุปได้ดังต่อไปนี้ การปรุงข้าวเป็นอาหารหลักนั้นมีหลายรูปแบบและมีรายละเอียดผันแปรไปตามวัฒนธรรม แต่ทั่วไปแล้วการปรุงข้าวเพื่อใช้เป็นอาหารหลักกินกับกับข้าวในแต่ละมื้อ (โดยไม่เน้นการปรุงข้าวเพื่อใช้เป็นอาหารว่างหรือขนม) นั้นมีวิธีการอยู่ไม่กี่วิธี ได้แก่ การหุง และการนึ่ง ถ้าเป็นข้าวเจ้าจะใช้วิธีหุงหรือหนึ่งก็ได้ แต่ถ้าเป็นข้าวเหนียวจะต้องใช้วิธีหนึ่ง วิธีหุงข้าวเจ้าก่อนอื่นจะต้องนำข้าวสารล้างเสียก่อน (ข้าวขาว) แล้วจึงใส่ข้าวลงหม้อโดยใส่น้ำลงไปจำนวนมาก ยกหม้อขึ้นตั้งไฟแรง เคี่ยวจนน้ำเดือด และเมล็ดข้าวสุก แล้วรินน้ำทิ้ง (เข็ดน้ำข้าว) จึงนำหม้อข้าวตั้งไฟอ่อนๆ จนน้ำแห้ง (ดงข้าว) และจะได้ข้าวสุกกระอุดี ภาษาไทยเรียกวิธีนี้ว่า "หุงข้าวแบบเข็ดน้ำ" นอกจากนั้นยังมีการหุงอีกวิธีหนึ่งคือ "หุงข้าวแบบไม่เข็ดน้ำ" วิธีนี้เวลาหุงจะใส่น้ำน้อยกว่าวิธีแรก คือน้ำท่วมข้าวประมาณ 1-2 นิ้ว ตั้งไฟแรง เมื่อเดือดแล้วคนให้ทั่ว จึงปิดฝาไว้ ลดไฟอ่อนลง (ราไฟ) จนน้ำแห้งสนิท และข้าวสุกกระอุดี ทว่าในปัจจุบันวิธีหุงข้าวสะดวกสบายขึ้นด้วยหม้อหุงข้าวไฟฟ้า ทำให้ลดขั้นตอนต่างๆลง ส่วนวิธีการนึ่งข้าวเจ้าเป็นการใช้ความร้อนจากไอน้ำทำให้ข้าวสุกโดยใส่ข้าวลงในภาชนะทนความร้อน เติมน้ำให้ท่วมข้าว 1-1.5 นิ้ว แล้ววางภาชนะนั้นลงบนซึ่งหนึ่งในกระทะหรือหม้อขนาดใหญ่ที่ใส่น้ำไว้ ตั้งไฟให้น้ำเดือด ไอน้ำจะทำให้ข้าวสุก ทางด้านวิธีการนึ่งข้าวเหนียว ก่อนอื่นจะต้องนำข้าวสารไปแช่น้ำประมาณ 5 ชั่วโมงหรือมากกว่า แล้วจึงนำไปนึ่ง โดยใส่ข้าวลงไปบนภาชนะซึ่งมีรูที่ก้น (ภาษาไทยเรียกว่าหวด ซึ่งในวัฒนธรรมอื่นอาจมีรูปร่างลักษณะที่ต่างกันออกไป แต่โดยรวมแล้วคือมีรูที่ก้นเหมือนกัน) ที่ก้นภาชนะรองด้วยผ้าขาวบางหรือใบตอง นำภาชนะนั้นไปตั้งบนหม้อที่ใส่น้ำไว้ ตั้งไฟให้น้ำเดือด ไอน้ำจากน้ำเดือดจะทำให้ข้าวเหนียวสุก นอกจากวิธีการหุงและการนึ่งแล้ว ก็ยังมีวิธีปรุงข้าววิธีอื่นอีก เช่น วิธีการต้มข้าวเจ้า คือ การปรุงข้าวให้สุก โดยดำเนินวิธีทุกอย่างเหมือนการหุงข้าวแบบเข็ดน้ำ แต่ไม่ต้องเข็ดน้ำออก ก็จะได้ข้าวที่เมล็ดสุกบานเป็นข้าวต้ม หรือการหลามข้าวเหนียว คือ การปรุงข้าวให้สุก โดยเอาข้าวเหนียวมัดใส่กระบอกลูกไม้ใผ่เติมน้ำพอดีกับปริมาณข้าว ปิดจุกกระบอกลูกไม้ใผ่ด้วยใบตอง แล้วนำไปเผาไฟจนสุก จะได้เป็นข้าวหลาม ตามปกติแล้ววิธีการต้มข้าวและวิธีการหลามข้าวจะไม่ใช้วิธีการที่รสชาติต่างๆ ทำเป็นประจำ เพื่อใช้กินเป็นอาหารหลัก วิธีปรุงข้าวแบบที่ใช้กินเป็นอาหารหลักและที่ไม่ได้ใช้กินเป็นอาหารหลักมีอยู่เล็กน้อยต่างกันผันแปรตามวัฒนธรรม ซึ่งในบทความต่อไปของงานวิจัยชิ้นนี้จะมีการวิเคราะห์สิ่งเหล่านี้เฉพาะภาษาและวัฒนธรรมที่หยิบยกมาศึกษา

กระบวนการเพาะปลูก เก็บเกี่ยว แปรสภาพข้าว และนำไปปรุงเป็นอาหารที่กล่าวมาทั้งหมดนั้น เป็นลักษณะพื้นฐานร่วมกันในหลายวัฒนธรรม ซึ่งจะเห็นได้ว่าข้าวเป็นวัตถุที่มีรูปแบบและกรรมวิธีแปรรูปร่างหลากหลาย ด้วยเหตุนี้จึงทำให้กลุ่มชนที่มีวัฒนธรรมข้าวจำเป็นต้องมีรูปภาษาเพื่อแสดงถึงข้าวที่มีรูปลักษณ์ต่างกัน ดังตัวอย่างจากงานวิจัยทางด้านภาษาเกี่ยวกับคำเรียกข้าวที่เสนอไว้ในหัวข้อ 2.1.3

2.1.3 ผลงานเกี่ยวกับข้าวทางด้านภาษา

เท่าที่ได้พบทวนวรรณกรรมงานวิจัยทางด้านภาษาเกี่ยวกับข้าวพบว่างานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้มากที่สุด คือ บทความ “ข้าว สำหรับคนญัฐกูร์ (ชาวบน)” ของธีระพันธ์ ล.ทองคำ (2525) ซึ่งเป็นการศึกษาหน่วยศัพท์ที่ชาวญัฐกูร์ใช้อ้างอิงถึงข้าวในรูปลักษณะต่างๆ โดยใช้วิธีวิเคราะห์ห้องคำประกอบทางความหมาย พร้อมทั้งเปรียบเทียบกับภาษาไทย ซึ่งทำให้พบว่าในภาษาญัฐกูร์นั้นมีคำศัพท์ที่ใช้อ้างอิงถึงข้าวหลายคำ ซึ่งแบ่งออกได้เป็นคำหลัก 3 คำ คือ “chroo?” เป็นคำเรียกข้าวที่เป็นพืช “กฺkwอ” เป็นคำเรียกข้าวที่เป็นเมล็ดไม่มีเปลือก และ “poon” คำเรียกข้าวที่เป็นอาหาร ในขณะที่ภาษาไทยมีคำศัพท์หลักที่ใช้อ้างอิงถึงข้าวเพียง 1 คำ คือ “ข้าว”

ส่วนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องรองลงมา คือ บทความ “What did they eat? Grain crops of the Burmic Groups” ของแบรดลีย์ (Bradley, 1997) ซึ่งเป็นการศึกษาคำศัพท์ที่ใช้เรียกพืชจำพวกที่มีเมล็ดอุดมไปด้วยแป้งในภาษากลุ่มพม่า โดยใช้แนวทางของภาษาศาสตร์เชิงประวัติ เปรียบเทียบคำศัพท์ร่วมเชื้อสายกันเพื่อค้นหาว่ามีพืชชนิดใดบ้างที่คนกลุ่มนี้ใช้เป็นอาหาร โดยพบว่าตั้งแต่อดีตกลุ่มผู้พูดภาษากลุ่มพม่าบริเวณพม่าและพม่าตะวันตกมีเมล็ดอุดมไปด้วยแป้งหลายชนิด ซึ่งพบว่าคำศัพท์ที่ใช้เรียกชนิดของข้าวเจ้าและข้าวเหนียวเป็นคำศัพท์ที่มาจากหลัง ทำให้เชื่อว่าผู้พูดภาษากลุ่มพม่าอาจเพิ่งรู้จักบริเวณข้าวเจ้าและข้าวเหนียวหลังจากที่รู้จักพืชจำพวกที่มีเมล็ดอุดมไปด้วยแป้งชนิดอื่น

บทความ “ภาษาในวัฒนธรรมข้าว” ของผ่องพันธุ์ มณีรัตน์ (2536) ซึ่งมุ่งเน้นศึกษาชื่อเรียกพันธุ์ข้าวที่พบในเมืองไทย และจัดกลุ่มพันธุ์ตามเกณฑ์การตั้งชื่อ ในบทความชิ้นนี้ได้นำเสนอข้อค้นพบว่าภาษาไทยมีการแบ่งชื่อเรียกพันธุ์ข้าวออกเป็นชื่อเรียกพันธุ์ข้าวเจ้า และชื่อเรียกพันธุ์ข้าวเหนียว โดยชื่อเรียกพันธุ์ข้าวเจ้ามีมากกว่าพันธุ์ข้าวเหนียว และมีการจัดกลุ่มพันธุ์ข้าวตามสีของเมล็ดข้าว ลักษณะของเมล็ดข้าว แหล่งกำเนิดของพันธุ์ เป็นต้น

นอกจากนี้ก็ยังพบงานศึกษาของสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ (International Rice Research Institute : IRRI ตั้งอยู่ที่ฟิลิปปินส์) ซึ่งได้รวบรวมคำเรียกชื่อข้าวที่เป็นต้นพืช พบว่าภาษาต่างๆ ในหมู่เกาะฟิลิปปินส์มีคำเรียกชื่อต้นข้าวเป็นจำนวนมาก บางภาษาอาจพบได้มากกว่า 10 คำ โดยจะมีการแบ่งคำเรียกต้นข้าวตามระยะต่างๆ ของต้นข้าว เช่น ระยะก่อนออกดอก ระยะที่มีดอก ไปจนถึงระยะที่เมล็ดข้าวแก่เต็มที่แล้วพร้อมเก็บเกี่ยว ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านมีความรู้เกี่ยวกับวงจรชีวิตของข้าวเป็นอย่างดี

2.2 ผลงานเกี่ยวกับบรรณศาสตร์ชาติพันธุ์

2.2.1 แนวคิดพื้นฐานทางบรรณศาสตร์ชาติพันธุ์

บรรณศาสตร์ชาติพันธุ์ (Ethnosemantics) หรือชาติพันธุ์ศาสตร์ (Ethnoscience) เป็นแขนงหนึ่งของวิชาภาษาศาสตร์ชาติพันธุ์ เป็นศาสตร์ที่มุ่งศึกษาโลกทัศน์หรือการรับรู้สิ่งแวดล้อมของกลุ่มชนหนึ่ง โดยผ่านการใช้ภาษาของกลุ่มชนนั้น นอกจากจะมุ่งศึกษาความคิดของผู้พูดภาษาหนึ่งๆ

แล้ว วรรณศาสตร์ชาติพันธุ์ยังสนใจความคิดของคนแบบข้ามวัฒนธรรมโดยใช้หลักการทางภาษาศาสตร์ หลักการที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การวิเคราะห์องค์ประกอบซึ่งพัฒนาจากการวิเคราะห์หน่วยเสียงมาเป็นการวิเคราะห์ความหมายของคำศัพท์หมวดหนึ่ง คำศัพท์ที่จัดจำพวกแบบชาวบ้านแล้วอยู่หมวดเดียวกันจะแสดงให้เห็นถึงหลักเกณฑ์ที่ใช้แบ่งแยกความแตกต่างทางความหมายของคำศัพท์แต่ละคำในหมวดนั้น

หนึ่งในนักวิชาการคนแรกๆที่นำเอาภาษามาใช้ศึกษาวัฒนธรรมของกลุ่มชนตามระเบียบวิธีทางวรรณศาสตร์ชาติพันธุ์ก็คือ เฟรค (Frake, 1980) เขาได้กล่าวว่ารูปภาษาทุกรูปมีความหมายอันเป็นตัวแทนของความคิดหรือที่เรียกว่ามโนทัศน์ การมีรูปภาษาใดๆแทนสิ่งใดๆในสิ่งแวดล้อมที่กลุ่มชนหนึ่งอาศัยอยู่ ซึ่งเป็นสิ่งที่พวกเขาได้พบเห็นหรือสัมผัสนั้น แสดงว่าสิ่งนั้นมีอยู่อย่างมีนัยสำคัญในวัฒนธรรม กล่าวคือกลุ่มชนนั้นๆสนใจให้ความสำคัญกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยมีรูปภาษาเป็นเครื่องยืนยัน และรูปภาษาหนึ่งจะมีความสัมพันธ์กับรูปภาษาอื่นๆอย่างเป็นระบบหมวดหมู่

2.2.2 ระเบียบวิธีทางวรรณศาสตร์ชาติพันธุ์

ในส่วนของวิธีวิจัยทางวรรณศาสตร์ชาติพันธุ์นั้น ผู้วิจัยจะต้องเก็บข้อมูลแบบเป็นกรณีในการเข้าถึงข้อมูลของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่งอย่างแท้จริง คือ มุ่งทำความเข้าใจเข้าไปถึงระบบความคิด ปรัชญา ค่านิยม ทศนคติ มโนทัศน์ โลกทัศน์ ของกลุ่มชาติพันธุ์หนึ่ง โดยการสัมภาษณ์และสอบถามคำเรียกสิ่งต่างๆจากผู้บอกภาษา เพื่อให้เข้าถึงความคิดของผู้บอกภาษาว่าสิ่งต่างๆที่อยู่ในหมวดหมู่เดียวกันนั้นมีลักษณะใดที่เหมือนกัน และมีลักษณะใดที่ทำให้แตกต่างกัน ซึ่งสามารถนำมาจัดหมวดหมู่ได้อย่างเป็นระบบ

ทางด้านกรวิเคราะห์ข้อมูลนั้น โฟลีย์ (Foley, 2000) กล่าวว่าไว้ว่าตั้งแต่วรรณศาสตร์ชาติพันธุ์ได้ถือกำเนิดขึ้นมา ได้มีการใช้วิธีวิเคราะห์ต่างๆหลายวิธี โดยส่วนใหญ่มักนำแนวคิดมาจากศาสตร์อื่น เช่น การจัดจำพวก (taxonomy) ได้แนวคิดจากวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ การวิเคราะห์องค์ประกอบ (componential analysis) ได้แนวคิดจากสัทศาสตร์และวรรณศาสตร์ หรือสกีม (scheme) ได้แนวคิดจากศาสตร์ปัญญาประดิษฐ์ แต่วิธีที่นิยมใช้กันมากและถือเป็นแกนหลัก คือ การวิเคราะห์องค์ประกอบ (componential analysis) และการจัดจำพวกแบบชาวบ้าน (folk classification or folk taxonomy) ซึ่งเป็นวิธีหลักที่ผู้วิจัยใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลในงานวิจัยชิ้นนี้

2.2.2.1 การวิเคราะห์องค์ประกอบ (componential analysis)

ไนดา (Nida, 1979) ให้คำจำกัดความการวิเคราะห์องค์ประกอบไว้ว่าเป็นวิธีที่ใช้วิเคราะห์ความหมายของหมวดคำศัพท์ที่มีลักษณะบางประการร่วมกัน เพื่อหาลักษณะต่างระหว่างคำศัพท์ในหมวดนั้น

ฮาโรลด์ คอนคลิน (Harold Conklin, 1969) เป็นบุคคลสำคัญคนหนึ่งที่มีการวิเคราะห์องค์ประกอบมาวิเคราะห์ความหมายของหมวดคำหนึ่ง เขาได้ทำการวิเคราะห์

องค์ประกอบของหมวดคำสรรพนามในภาษาฮานูซึ่งมีระบบสรรพนามสลับซับซ้อน แต่สามารถทำให้เข้าใจได้ง่ายด้วยวิธีวิเคราะห์องค์ประกอบ ดังตัวอย่างดังนี้

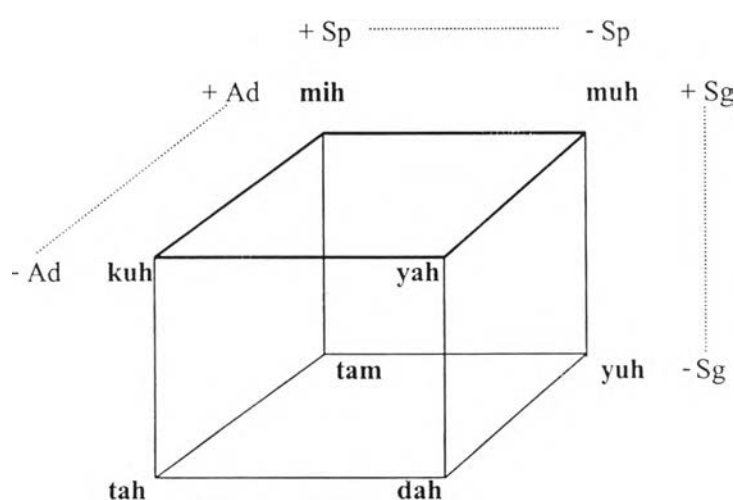
คอนคลิน (Conklin, 1969) ทำการศึกษาพบวาทภาษาฮานูมีระบบคำสรรพนามประกอบด้วยคำศัพท์ 8 คำ คือ kuh (ฉัน), muh (คุณ), yah (เขา), mih (ฉันกับคุณ), tam (ฉันกับคุณกับเขา/พวกเขา), tah (ฉันกับเขา/พวกเขา), yuh (คุณกับเขา/พวกเขา), dah (พวกเขา) ซึ่งการอธิบายความหมายของคำสรรพนามเหล่านี้ด้วยวิธีการแปลและบรรยายเช่นนี้ อาจทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนและไม่กะทัดรัด วิธีวิเคราะห์องค์ประกอบทางความหมายจึงเป็นหนทางที่ดีกว่าและชัดเจนกว่า เพราะสามารถแสดงความแตกต่างด้วยองค์ประกอบทางความหมายของคำสรรพนามเหล่านี้ได้ จากหลักเกณฑ์ที่ทำให้คำทั้ง 8 คำนี้มีความแตกต่างกันทางความหมายที่เรียกว่ามิติแห่งความแตกต่าง อันได้แก่ 1) บุรุษ : ที่ 1, 2, 3 [+1, +2, +3] 2) พจน์ : เอกพจน์ ทวิพจน์ พหูพจน์ [+Sg, +DI, +PI] 3) การรวมผู้ฟัง [+Ad, -Ad] ซึ่งจะเห็นได้ว่ามิติแห่งความแตกต่างที่ 1) และ 2) ไม่มีลักษณะทวิลักษณ์ ส่วนมิติแห่งความแตกต่างที่ 3) เป็นแบบทวิลักษณ์ สามารถบรรยายองค์ประกอบทางความหมายเป็นตารางที่ 2.1 ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 2.1 องค์ประกอบทางความหมายของคำสรรพนามในภาษาฮานู

			พจน์		
			เอกพจน์ [+Sg]	ทวิพจน์ [+DI]	พหูพจน์ [+PI]
บุรุษที่ 1 [+1]	รวมผู้ฟัง [+Ad]	-	mih	tam	
	ไม่รวมผู้ฟัง [-Ad]	kuh	-	tah	
2 [+2]	รวมผู้ฟัง [+Ad]	muh	-	yuh	
	รวมผู้ฟัง [+Ad]	yah	-	dah	

อย่างไรก็ตาม เราจะพบปัญหาจากการวิเคราะห์รูปแบบนี้ คือ อร์รลักษณ์ [+DI] (ทวิพจน์) มีเพียง คำว่า “mih” เท่านั้นที่ใช้ และ [- Ad] ก็เป็นอร์รลักษณ์ใช้ได้กับคำที่มีอร์รลักษณ์ [+1] เท่านั้น จึงทำให้เกิดความไม่สมมาตรและการไม่ประหยัดขึ้น จึงต้องพยายามปรับให้การวิเคราะห์มีความสมมาตรและประหยัด โดยหามิติแห่งความแตกต่างที่ใช้ได้กับทุกคำ ดังนั้นการพยายามหามิติแห่งความแตกต่างให้เป็นทวิลักษณ์จะเหมาะสมที่สุด เพราะเมื่อพิจารณาจาก

แผนภูมิแล้วจะเห็นว่า [+DI] ทวิพจน์ นั้นปรากฏกับ “mih” เท่านั้น และคำสรรพนามที่รวมผู้ฟัง เอกพจน์ [+Ad, +Sg] ก็ไม่ปรากฏ จึงอาจจัดให้ “mih” เป็น [+Ad, +Sg] ได้ โดยไม่ต้องใช้ [+DI] ก็จะเข้ากับหลักประหัต ดั้งนั้นมิติแห่งความแตกต่างเรื่องพจน์จึงกลายเป็นทวิลักษณ์ คือ เอกพจน์ กับพหูพจน์ [+Sg] vs [-Sg] เช่นเดียวกับการรวมผู้ฟังก็เป็นทวิลักษณ์ คือ รวมผู้ฟังกับ ไม่รวมผู้ฟัง [+Ad] vs [-Ad] จึงมีเพียงมิติเรื่องบุรุษที่ยังไม่เป็นทวิลักษณ์ ซึ่งเมื่อพิจารณาแล้วจะพบว่าสามารถแปลงมิติแห่งความแตกต่างเรื่องบุรุษให้กลายเป็นทวิลักษณ์ได้ โดยวิเคราะห์ให้บุรุษที่ 1 มีลักษณะที่รวมผู้พูด [+Sp] ได้แก่ “mih”, “tam”, “kuh”, “tah” ในขณะที่ บุรุษที่ 3 มีลักษณะไม่รวมผู้พูด [-Sp] ได้แก่ “yah”, “dah” ส่วนบุรุษที่ 2 มีลักษณะที่ไม่รวมผู้พูดแต่รวมผู้ฟัง [-Sp, +Ad] “muh” กับ รวมผู้พูดและรวมผู้ฟัง [+Sp, +Ad] “yuh” จึงสามารถวิเคราะห์องค์ประกอบทางความหมายของระบบคำสรรพนามในภาษาฮานู โดยในแต่ละองค์ประกอบทางความหมาย (semantic component) หรือ วรรณลักษณ์ (semantic feature) ที่เป็นทวิลักษณ์ ตามมิติแห่งความแตกต่าง (dimension of contrast) 3 มิติ ได้แก่ (1) การรวมผู้พูด : รวมผู้พูด [+ Sp] กับ ไม่รวมผู้พูด [- Sp] (2) การรวมผู้ฟัง : รวมผู้ฟัง [+Ad] กับ ไม่รวมผู้ฟัง [-Ad] (3) พจน์ : เอกพจน์ [+Sg] กับ พหูพจน์ [-Sg] มิติแห่งความแตกต่างเหล่านี้สามารถใช้ได้กับคำสรรพนามทั้งแปดคำ ทำให้เข้าหลักสมมาตร ซึ่งสามารถบรรยายคำสรรพนามทั้งแปดคำได้ด้วยวรรณลักษณ์ที่วิเคราะห์ ได้ ตามที่แสดงเป็นแผนภูมิแบบสามมิติแห่งความแตกต่าง (ทรงลูกบาศก์) ภาพที่ 2.1 พร้อมการบรรยายขององค์ประกอบแบบแจกแจงเป็นคำๆ ดังนี้

ภาพที่ 2.1 แผนภูมิสามมิติแสดงมิติแห่งความแตกต่างที่ทำให้คำสรรพนามในภาษาฮานูแตกต่างกัน

$\begin{array}{c} \text{mih} \\ \text{“ฉัน/} \\ \text{คุณ”} \end{array} \begin{array}{c} \left[\begin{array}{c} +\text{Sp} \\ +\text{Ad} \\ +\text{Sg} \end{array} \right]$	$\begin{array}{c} \text{tam} \\ \text{“พวกเรา} \\ \text{ทั้งหมด”} \end{array} \begin{array}{c} \left[\begin{array}{c} +\text{Sp} \\ +\text{Ad} \\ -\text{Sg} \end{array} \right]$	$\begin{array}{c} \text{tah} \\ \text{“พวกเรา} \\ \text{ไม่รวมคุณ”} \end{array} \begin{array}{c} \left[\begin{array}{c} +\text{Sp} \\ -\text{Ad} \\ -\text{Sg} \end{array} \right]$	$\begin{array}{c} \text{kuh} \\ \text{“ฉัน”} \end{array} \begin{array}{c} \left[\begin{array}{c} +\text{Sp} \\ -\text{Ad} \\ +\text{Sg} \end{array} \right]$
$\begin{array}{c} \text{yuh} \\ \text{“พวก} \\ \text{คุณ”} \end{array} \begin{array}{c} \left[\begin{array}{c} -\text{Sp} \\ +\text{Ad} \\ -\text{Sg} \end{array} \right]$	$\begin{array}{c} \text{muh} \\ \text{“คุณ”} \end{array} \begin{array}{c} \left[\begin{array}{c} -\text{Sp} \\ +\text{Ad} \\ +\text{Sg} \end{array} \right]$	$\begin{array}{c} \text{yah} \\ \text{“เขา”} \end{array} \begin{array}{c} \left[\begin{array}{c} -\text{Sp} \\ -\text{Ad} \\ +\text{Sg} \end{array} \right]$	$\begin{array}{c} \text{dah} \\ \text{“พวกเขา”} \end{array} \begin{array}{c} \left[\begin{array}{c} -\text{Sp} \\ -\text{Ad} \\ -\text{Sg} \end{array} \right]$

สรุปขั้นตอนของการวิเคราะห์ห่องค์ประกอบ คือ เริ่มต้นจากการหาหมวดคำหรือสิ่งที่อยู่ในประเภท (category) หรือชุดต่าง (contrast set) เดียวกัน แล้วหามิติแห่งความแตกต่างของคำเหล่านี้ จากนั้นก็บรรยายอรรถลักษณะหรือองค์ประกอบทางความหมายของแต่ละคำ ในการหาหมวดคำที่อยู่ในหมวดหมู่เดียวกัน ผู้วิเคราะห์จะต้องเข้าใจการจัดประเภท (categorization) ซึ่งสัมพันธ์กับการจัดจำพวก (classification)

หมวดคำที่ถือเป็นประเด็นศึกษาที่สำคัญหมวดหนึ่งของการวิเคราะห์ห่องค์ประกอบคือหมวดคำเรียกญาติ ตัวอย่างงานวิจัยที่ศึกษาเปรียบเทียบระบบคำเรียกญาติของคนต่างกลุ่ม เช่น “คำเรียกญาติภาษาจีนฮกเกี้ยนในภาคใต้ของประเทศไทย และเกาะปีนัง” ของศุภมาส เอ่งฉ้วน (2537) เป็นการศึกษาคำเรียกญาติในภาษาจีนฮกเกี้ยนจากห้าจุดพื้นที่ (กระบี่ ตรัง พังงา ภูเก็ต ปีนัง) และมีการค้นพบว่ามิติแห่งความแตกต่างที่ทำให้คำเรียกญาติแต่ละคำในภาษาจีนฮกเกี้ยนแตกต่างกันมี 6 ประการ คือ รุ่นอายุ สายเลือด อายุ ฝ่ายพ่อ/แม่ เพศ และการแต่งงาน การใช้คำและระบบคำเรียกญาติในภาษาฮกเกี้ยนทั้งห้า เมื่อเปรียบเทียบกันแล้วมีลักษณะคล้ายกันและต่างกันเป็นคู่ คือ ตรงกับพังงามีลักษณะคำเรียกญาติพื้นฐานและจากการแต่งงานคล้ายกัน ภูเก็ตกับปีนังมีคำเรียกญาติพื้นฐานคล้ายกันแต่คำเรียกญาติจากการแต่งงานต่างกัน กระบี่กับภูเก็ตมีคำเรียกญาติจากการแต่งงานคล้ายกันแต่คำเรียกญาติพื้นฐานต่างกัน ส่วนกระบี่มีคำเรียกญาติพื้นฐานต่างจากที่อื่น และปีนังมีคำเรียกญาติจากการแต่งงานต่างจากที่อื่น

“A componential analysis of kinship terms in Thai” ของอมรา ประสิทธิ์รัฐสินธุ์ (Prasithrathsint, 2001) เป็นการศึกษาวิเคราะห์ระบบคำเรียกญาติในภาษาไทย ทั้งคำเรียกญาติพื้นฐานและคำเรียกญาติไม่พื้นฐาน โดยใช้วิธีวิเคราะห์ห่องค์ประกอบ ผลการวิจัยพบว่าคำเรียกญาติในภาษาไทยกรุงเทพฯ มีคำเรียกญาติพื้นฐานทั้งหมด 18 คำ โดยแยกความแตกต่างทางความหมายของคำเรียกญาติพื้นฐานทั้งหมดด้วยมิติแห่งความแตกต่าง 5 มิติ ได้แก่ รุ่น สายเลือด อายุ เพศ และฝ่ายพ่อ ส่วนคำเรียกญาติไม่พื้นฐานมี 32 คำซึ่งแตกต่างกันด้วยมิติแห่งความแตกต่าง 8 มิติ โดยมีห้ามิติที่เหมือนกับคำเรียกญาติพื้นฐาน และมีมิติเพิ่มอีกสามมิติ ได้แก่ เพศของผู้พูด การพูดแบบรีนุ และการแต่งงานใหม่

“คำเรียกญาติในภาษาคำเมือง” ของวิภสรินทร์ ประพันธ์ศิริ (2535) เป็นการศึกษาความหมายของคำเรียกญาติในภาษาคำเมืองและศึกษาการใช้คำเรียกญาติในแวดวงอื่น ได้แก่ การใช้เป็นสรพนาม และคำเรียกขานในหมู่ญาติและไม่ใช้ญาติ และการใช้เป็นอุปลักษณณ์ ผลการวิจัยพบว่า คำเรียกญาติในภาษาคำเมืองสามารถจำแนกความแตกต่างด้วยมิติแห่งความแตกต่าง 4 มิติ คือ ในภาษาเชิงรายและลำปาง มีความแตกต่างอยู่ 4 มิติ ได้แก่ รุ่นอายุ สายเลือด อายุ และเพศ ส่วนในภาษาเชียงใหม่ลำพูน มีมิติฝ่ายพ่อหรือฝ่ายแม่เพิ่มขึ้นมา ในภาษาคำเมืองทั้ง 4 จังหวัด มีลักษณะร่วมกันและต่างกัน โดยลักษณะที่ร่วมกัน ได้แก่ การใช้คำเรียกญาติประเภทเดียวกันในความหมายเหมือนกัน และลักษณะที่ต่างกัน ได้แก่ การใช้คำเรียกญาติที่ต่างในเรื่องเพศของพ่อ/แม่ ส่วนการใช้สรพนามและคำเรียกขานกับคนที่เป็ญาติและไม่ใช้ญาติ สามารถสะท้อนถึงระบบอาวุโสของวัฒนธรรมล้านนา

2.2.2.2 การจัดจำพวกแบบชาวบ้าน (folk taxonomy)

เฟรค (Frake, 1980) ได้อธิบายไว้ว่า การจัดจำพวกเป็นความสามารถของแต่ละกลุ่มชนซึ่งแต่ละกลุ่มชนก็จะจัดจำพวกสิ่งของแตกต่างกันไป โดยมีรูปภาพาเป็นเครื่องชี้บ่งระบบการจัดจำพวกสิ่งต่างๆ เมื่อพูดถึงการจัดจำพวก ก็จะต้องกล่าวถึงลักษณะร่วม (inclusion) ซึ่งปกติในภาษาใดๆ หมวดคำที่มีลักษณะร่วมกันจะมีคำศัพท์ที่เป็นคำเรียกรวมของคำทั้งหมดในหมวดเดียวกันได้ เช่น หมวดคำว่า “sandwich”, “pie”, “ice cream bar” ในภาษาอังกฤษ เมื่อสอบถามผู้พูดภาษาอังกฤษว่า คำสามคำ ซึ่งแทนสิ่งของสามสิ่ง เหล่านี้เป็นประเภทของอะไร ผู้พูดภาษาอังกฤษก็อาจตอบว่า “something to eat” และเมื่อถามว่า คำสามคำ ซึ่งแทนสิ่งของสามสิ่ง เหล่านี้มีความแตกต่างกันอย่างไร ผู้พูดก็จะบอกลักษณะต่าง (contrast) ที่ทำให้คำสามคำนี้แตกต่างกัน แสดงว่าชาวบ้านอังกฤษจัดจำแนกสิ่งของทั้งสามสิ่งนี้ให้อยู่ในหมวดหมู่ประเภทสิ่งของเดียวกัน เป็นหมวดคำ (semantic domain) เดียวกัน โดยทั้งสามคำนี้มีลักษณะบางประการที่ทำให้แตกต่างกัน

การจัดจำพวกแบบชาวบ้านเป็นวิธีที่มีรูปแบบการจัดความสัมพันธ์ของสิ่งของอย่างเป็นระดับชั้นเช่นเดียวกับอนุกรมวิธานทางวิทยาศาสตร์ ทว่าเกณฑ์แบ่งแยกความเหมือนหรือความต่างที่ชาวบ้านใช้ ย่อมมีความแตกต่างจากเกณฑ์ที่วิทยาศาสตร์ใช้ เปรียบเทียบให้เห็นความแตกต่างของการจัดจำพวกแบบชาวบ้านกับอนุกรมวิธานทางวิทยาศาสตร์ โดยแสดง ตัวอย่างแผนภูมิในตารางที่ 2.2 อนุกรมวิธานของ “แมวบ้าน” *Felis domesticus* (ดัดแปลงจาก Burnie, 2001) เปรียบเทียบกับแผนภูมิในตารางที่ 2.3 การจัดจำพวกแบบชาวบ้านของแมว “cat” ตามโลกทัศน์ของผู้พูดภาษาอังกฤษของดองดราด (D’Andrade, 1995)

ตารางที่ 2.2 อนุกรมวิธานของแมวบ้าน “Felis domesticus” ตามหลักวิทยาศาสตร์สาขาสัตววิทยา (ดัดแปลงจาก Burnie, 2001)

Kingdom	Phylum	Class	Family	Genus	Species	Varieties		
ANIMAL	Vertebrate	Aves						
		Mamalia	Primates					
			Carnivora	Canidae				
				Felidae	Panthera	F. Aurata		
						F. tigrinus		
					etc...			
				Felis	F. Silvestris			
			F. domesticus					
			etc...	etc...	etc...	etc...	etc...	
	Invertebrate							

ตารางที่ 2.3 การจัดจำพวกแบบชาวบ้านของแมว “cat” ตามโลกทัศน์ของผู้พูดภาษาอังกฤษ (ดัดแปลงจาก D’Andrade, 1995)

ระดับ 0 จุดเริ่มต้นหนึ่งเดียว unique beginner	ระดับ 1 รูปชีวิต life form	ระดับ 2 บอกหมวด generic	ระดับ 3 เฉพาะเจาะจง specific	ระดับ 4 ปลีกย่อย varietal	
ANIMAL	cattle				
	bird				
	fish				
	covert		dog	Puddle	
				Labrador	
				etc...	
			wolf		
			fox		
	cat		cat	Persian cat	
				Siamese cat	
				Manx cat	
				(ordinary) cat	
				etc...	
		lion			
		tiger			
	etc...				
etc...	etc...	etc...	etc...		

จะเห็นได้ว่าอนุกรมวิธานของแมวบ้านที่เป็นการจัดจำพวกทางชีววิทยา(แบบวิทยาศาสตร์) มีความแตกต่างจากการจัดจำพวกทางภาษา(แบบชาวบ้าน) เนื่องจากการจัดจำพวกทั้งสองแบบนี้มีหลักเกณฑ์ที่ใช้แบ่งแยกวัตถุแตกต่างกัน โดยอนุกรมวิธานทางวิทยาศาสตร์จะมีระดับชั้นความสัมพันธ์ที่ละเอียดกว่าและมีลักษณะเป็นสากล ไม่ผูกติดกับภาษาใด ในขณะที่การจัดจำพวกแบบชาวบ้านมีลักษณะเฉพาะผูกติดกับภาษาคือแสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ของผู้พูดภาษาอังกฤษที่มีต่อสิ่งรอบตัวเขาและแสดงให้เห็นถึงการจัดจำพวกของสัตว์ต่างๆ อย่างเป็นระดับชั้น ซึ่งสลิคเกอร์เวียร์ (Slikkerveer, 1999) ถือว่าความรู้จากอนุกรมวิธานแบบวิทยาศาสตร์เป็นความรู้แบบโลกสากล (global knowledge – universal – etic) ในขณะที่ความรู้จากการจัดจำพวกแบบชาวบ้านเป็นความรู้แบบท้องถิ่นพื้นเมือง (indigenous knowledge – cultural specific – emic) ซึ่งขึ้นอยู่กับรูปภาพและความหมายที่มนุษย์แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ใช้

การแบ่งระดับความสัมพันธ์ทางความหมายตามแผนภูมิการจัดจำพวกแบบชาวบ้านของแมว “cat” ในตารางที่ 2.3 เป็นการแบ่งระดับตามเบอร์ลิน (Berlin, 1992) ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า การจัดจำพวกแบบชาวบ้านจะมีทั้งหมด 5 ระดับความสัมพันธ์ทางความหมาย คือ

ระดับ 0 – unique beginner	จุดเริ่มต้นหนึ่งเดียว
ระดับ 1 – life form	รูปชีวิต
ระดับ 2 – generic	บอกหมวด
ระดับ 3 – specific	เฉพาะเจาะจง
ระดับ 4 – varietal	ปลีกย่อย

เบอร์ลิน (Berlin, 1992) ได้อธิบายไว้ว่าระดับที่เป็นพื้นฐานที่สุด คือ เป็นรูปภาพที่พบว่ามีการใช้บ่อยที่สุดในหมู่ผู้พูดภาษาหนึ่ง ได้แก่ ระดับที่ 2 – generic (บอกหมวด) ซึ่งถือเป็นระดับพื้นฐาน (Basic level) คำศัพท์ที่พบในระดับนี้ เรียกว่าเป็น คำบอกหมวด (generic term) ส่วนคำศัพท์ที่อยู่เหนือระดับพื้นฐานขึ้นไปคืออยู่ในระดับ 1 – life form (รูปชีวิต) ถือเป็นคำที่อยู่เหนือกว่า (superordinate term) ส่วนคำศัพท์ที่อยู่ใต้ระดับพื้นฐานคืออยู่ในระดับ ระดับ 3 – specific (เฉพาะเจาะจง) ถือเป็นคำที่อยู่ภายใต้ (subordinate term) ผู้พูดภาษาใดภาษาหนึ่งจำเป็นต้องมีความรู้ว่คำศัพท์ที่อยู่ในระดับที่ 1 – life form (รูปชีวิต) นั้นประกอบขึ้นด้วยสิ่งใดบ้าง จึงจะเข้าใจความหมายของคำศัพท์ในระดับนี้ ซึ่งดองดราด (D’Andrade, 1995) ได้อธิบายเพิ่มเติมจากแผนภูมิข้างต้นว่า ถ้าจะเข้าใจคำว่า “covert” ซึ่งเป็นคำในระดับรูปแบบชีวิต ก็ต้องรู้ว่า “covert” หมายถึง dog, wolf, fox, ... แต่ไม่จำเป็นต้องมีความรู้ว่คำศัพท์ในระดับที่ 2 – generic (บอกหมวด) มี

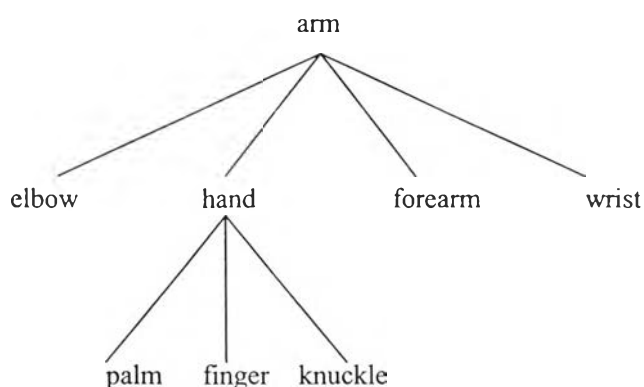
ประเภทย่อยอะไรบ้าง เช่น ผู้พูดบางคนอาจไม่รู้จัก Persian cat หรือ Siamese cat ไม่รู้ว่าทั้งสองอย่างนี้แตกต่างกันอย่างไร แต่เขาก็สามารถเข้าใจความหมายรวมของ “cat” ได้

นอกจากนั้นเบอร์ลิน (Berlin, 1992) ยังได้อธิบายไว้ว่าที่ระดับที่ 0 – unique beginner (จุดเริ่มต้นหนึ่งเดียว) นั้น ตามปกติแล้วสำหรับศัพท์บางหมวดในหลายๆ ภาษา จะไม่มีคำศัพท์ (term) ที่ใช้เรียกรวมประเภทของคำทั้งหมด โดยเฉพาะในสังคมที่มีวัฒนธรรมแบบแรกเริ่ม (primitive) เช่น ในบางภาษามีคำศัพท์ในระดับ 1 – life form (รูปชีวิต) ที่แปลความหมายว่า [bird], [fish], [cat] แต่ไม่มีคำศัพท์ในระดับ 0 – unique beginner (จุดเริ่มต้นหนึ่งเดียว) ที่แปลความหมายว่า [animal] อย่างในภาษาอังกฤษ ส่วนระดับที่ 4 – varietal (ปลีกย่อย) นั้น จะเป็นรายละเอียดเฉพาะเจาะจงคำศัพท์บางคำเท่านั้น คำศัพท์ส่วนใหญ่จะไม่มีระดับนี้ ยกเว้นว่าคำนั้นแทนสิ่งที่มีมนุษย์กลุ่มหนึ่งให้ความสำคัญเป็นพิเศษ นอกจากนั้นแล้วเรายังพบว่าในระดับที่ 1, 2 และ 3 มีการใช้คำว่า “cat” เหมือนกันเป็นคำเดียวกัน แต่ใช้ในความหมายที่แตกต่างกัน คือ “cat” ในความหมายกว้างในระดับที่ 1 หมายถึง cat, lion, tiger, etc. ส่วน “cat” ในความหมายปกติในระดับที่ 2 หมายถึง cat ที่เลี้ยงไว้ในบ้าน และ “cat” ในความหมายเฉพาะเจาะจงในระดับที่ 3 หมายถึง cat ที่ไม่ได้มีลักษณะพิเศษอะไรเมื่อเปรียบเทียบกับ cat อื่นๆ อย่างไรก็ตามแม้ “cat” จะมีความหมายในหลายระดับแต่เมื่อพูดถึง “cat” ผู้ฟังส่วนใหญ่จะต้องนึกถึง “cat” ในความหมายปกติก่อน ซึ่งเป็นความหมายโดยทั่วไปที่สุด จึงอาจถือว่า cat ที่เลี้ยงไว้ในบ้านเป็นต้นแบบทั่วไปของ cat อื่นๆ อย่าง lion หรือ tiger

เมื่อเราวิเคราะห์การจัดจำพวกของคนในแต่ละภาษาชาติพันธุ์แล้ว จึงทราบว่า คำศัพท์คำใดอยู่ในระดับเดียวกัน และถือว่าคำเหล่านั้นอยู่ในชุดต่างเดียวกัน ทั้งยังทราบว่าคำศัพท์เหล่านั้นรวมอยู่ภายใต้คำศัพท์ใด (inclusion) คำศัพท์ที่อยู่ในชุดต่างเดียวกันนี้เองที่สามารถนำมาวิเคราะห์องค์ประกอบทางความหมายได้

2.2.2.3 วิธีวิเคราะห์อื่น

นอกจากการวิเคราะห์องค์ประกอบและการจัดจำพวกแบบชาวบ้านแล้วก็ยังมีวิธีวิเคราะห์ข้อมูลทางอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์วิธีอื่นอีก ดังเช่นที่โฟลีย์ (Foley, 2000) ได้อธิบายถึงการจัดจำแนกส่วน (partonomy) เอาไว้ว่าการจัดจำแนกส่วนมีลักษณะคล้ายกับการจัดจำพวก ทว่าความสัมพันธ์ในคำศัพท์หมวดนี้จะไม่ได้เป็นความสัมพันธ์แบบเป็นประเภทของสิ่งเดียวกัน แต่เป็นส่วนประกอบของสิ่งเดียวกัน ใช้ในการวิเคราะห์คำศัพท์ที่มีความสัมพันธ์ทางความหมายกับคำอื่น ในฐานะที่รูปคำศัพท์นั้นมีความหมายถึงสิ่งหนึ่งที่เป็นส่วนประกอบของอีกสิ่งหนึ่ง เช่น ในภาษาอังกฤษ คำว่า “finger” มีความหมายว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “hand” และคำว่า “hand” มีความหมายว่าเป็นส่วนหนึ่งของ “arm” ดังแสดงในแผนภูมิตามภาพที่ 2.2

ภาพที่ 2.2 การจัดจำแนกส่วน คำว่า “finger” ในภาษาอังกฤษ

จากภาพที่ 2.2 โฟลีย์ (Foley, 2000) ได้อธิบายว่าการจัดจำแนกส่วนมีลักษณะคล้ายกับการจัดจำพวก ในลักษณะที่มีความสัมพันธ์กันเป็นระดับชั้นเหมือนกัน เพียงแต่การจัดจำแนกส่วนไม่ได้เป็นการรวมกลุ่มประเภท แต่เป็นการรวมส่วนประกอบ กล่าวคือ เมื่อถามผู้บอกภาษาว่า “forearm” เป็นอะไรกับ “arm” ผู้บอกภาษาก็จะตอบว่า “forearm” เป็นส่วนหนึ่งของ “arm” แตกต่างจากคำว่า “Siamese cat” กับ “cat” ที่ “Siamese cat” เป็นประเภทหนึ่งของ “cat”

หลังจากที่ได้ทบทวนวรรณกรรมทั้งสองประเด็นเป็นที่เรียบร้อยแล้ว พบว่าแม้จะมีการศึกษาเกี่ยวกับข่าวในแง่ของวิทยาศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมเป็นจำนวนมาก แต่งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับข่าวในแนวบรรณศาสตร์ชาติพันธุ์ คือวิเคราะห์ความหมายของคำเรียกข่าวแต่ละคำว่ามี ความสัมพันธ์กันอย่างไรและสะท้อนความคิด โลกทัศน์ ความรู้ของชาวบ้านอย่างไรนั้น ยังมีอยู่น้อยมาก ยิ่งงานที่เปรียบเทียบโลกทัศน์เหล่านี้แบบข้ามวัฒนธรรมด้วยแล้วก็แทบจะไม่มีเลย วิชานិพนธ์เล่มนี้จึงมุ่งศึกษาโลกทัศน์เรื่องข่าวของคนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยใช้วิธีทางบรรณศาสตร์ชาติพันธุ์ที่ผู้วิจัยเห็นว่าสามารถแสดงให้เห็นถึงโลกทัศน์ของกลุ่มชนใดๆ ได้เป็นอย่างดี ดังที่จะได้นำเสนอในบทต่อไป